

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3 : 81 : 39 (477)

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА В ЕТНОМОВНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Однією з важливих сучасних суспільних проблем України є мовна проблема. Особливо зросла актуальність цієї проблеми в останні роки, передусім у зв'язку з її політизацією, наполегливим бажанням деяких політичних сил надати статус другої державної мови російській мові. Однак, на думку багатьох науковців, політиків і державних діячів, таке рішення несе у собі загрозу для повноцінного розвитку української мови. Адже до 1991 р. впродовж тривалого періоду щодо української мови здійснювалася дискримінаційна політика. Внаслідок цього навіть нині, через 15 років після проголошення незалежності України, в деяких суспільних сферах цілковито домінує російська мова. Майже у всіх найбільших містах України переважає не українська, а російська мова, попри те, що в національному складі населення цих міст більшість становлять українці. На втрачає актуальності проблема мовної русифікації населення держави, в деяких регіонах цей процес не припинився навіть після 1991 р. Далі відбувається також русифікація багатьох етнічних меншин України. За цих умов зростає важливість суспільно-географічного дослідження мовної проблематики й, зокрема, мовного складу населення, територіальної організації етномовної сфери, в тому числі, поширення різних мов на території України.

З географічного погляду мовна проблематика в Україні є недостатньо дослідженою, через відсутність належної уваги до мовних проблем з боку української географічної науки в попередні десятиліття. Мовний склад населення, етномовні процеси, інші важливі питання розвитку етномовної сфери донедавна здебільшого досліджувалася у межах етнографії, етносоціології та соціолінгвістики. В колишньому СРСР мовний склад й етномовні процеси вивчали С. Брук і М. Губогло [4–6]. Деякі важливі теоретичні та прикладні питання етномовно-географічних досліджень висвітлено у узагальнюючих етнологічних працях П. Кушніра [14] і Ю. Бромлея [2; 3]. В останні роки, в межах широкої проблематики етномовної ситуації в Україні, окремі питання поширення й функціонування різних мов в Україні проаналізували Л. Масенко, Г. Залізняк [9], М. Дністрянський [8], Л. Аза [1], В. Іванишин, В. Радевич-Винницький [13], В. Зінич [10] і деякі інші автори. Зв'язок мовного складу населення України з політичною поведінкою населення досліджував В. Хмелько [17]. Однак у цих роботах питання поширення української мови серед населення держави здебільшого досліджене недостатньо, не повністю проаналізовано також структуру україномовного населення.

Метою цієї статті є дослідження сучасного місця української мови в етномовному просторі України. Для досягнення цієї мети проаналізовано такі головні питання: рівень володіння населення держави українською мовою, зокрема, динаміка кількості осіб, які її вважають рідною або другою; поширення української мови серед найчисельніших етнічних меншин України; територіальні особливості поширення української мови серед населення держави; розподіл населення, яке володіє українською мовою, за типами поселень; розподіл населення, яке володіє українською мовою, за національностями; кількість та територіальне поширення населення, яке не володіє українською мовою, та деякі інші.

Джерельною основою статті є підсумки переписів населення, які надають для цього достатньо статистичного матеріалу [11; 12; 15; 16; 18]. Показник "рідна мова" реєстрували всі переписи населення на території України за останні 50 років (радянські переписи 1959, 1970, 1979, 1989 рр., Всеукраїнський перепис населення 2001 р.). Крім цього, радянські переписи населення (крім перепису 1959 р.) реєстрували другу мову з мов народів СРСР,

якою людина вільно володіла, а Всеукраїнський перепис 2001 р. – іншу мову, якою людина вільно володіє, а також, окремо, володіння українською мовою. В таблицях, які склалися за підсумками переписів населення, мовні показники поєднувалися з показником національності, а також з деякими демографічними і соціальними показниками. Нижньою територіальною межею розробки статистичного матеріалу були адміністративні райони, міста та селища міського типу.

Україна – це національна держава, в якій державотворчою нацією є українці. Національною (етнічною) мовою українців є українська мова. Українська мова відноситься до східнослов'янської підгрупи слов'янської мовної групи індоєвропейської мовної сім'ї. Загальна кількість осіб, які у світі володіють українською мовою, орієнтовно становить 50–55 млн. осіб. Кількість осіб, які вважають українську мову рідною мовою, є значно меншою й не перевищує 40 млн. осіб. Крім України, чимало осіб, які володіють українською мовою, мешкає у Російській Федерації, Канаді, Сполучених Штатах Америки, Молдові, Казахстані, Польщі, Аргентині, Білорусі та деяких інших країнах. Українська мова, відповідно до ст. 10 Конституції України, є державною мовою в Україні.

Українська мова розподіляється на три великі групи діалектів і говорів: південно-східні (середньодніпровські, слобожанські та степові говори), південні (лівобережні, правобережні, волинсько-поліські) та південно-західні (волинсько-подільські, галицько-буковинські, карпатські) [7]. В основу сучасної української літературної мови закладено середньодніпровські говори.

Середовищем формування та розвитку етнічної мови, як відомо, є етнічна територія етнічної спільноти. До складу Української держави входить більша частина української етнічної території. Проте, особливості історичного розвитку України, зокрема, відсутність впродовж тривалого періоду національної держави українців, призвели до того, що у багатьох регіонах України цілісність українських етнічних середовищ було порушено внаслідок мовної асиміляції українців. Тому на значній частині української етнічної території в межах державної території України населення з рідною українською мовою є у меншості. Українська етнічна територія не співпадає з українською етномовною територією.

Рівень володіння населення України державною мовою можна визначити сумуючи переписні дані про кількість осіб, які вважають українську мову рідною мовою, та кількість осіб, які вільно володіють українською мовою як другою (іншою).

Згідно з підсумками перепису населення 2001 р. в Україні українською мовою вільно володіло 42,3 млн. осіб (в тому числі для 32,6 млн. осіб вона була рідною мовою), що становило 87,8% населення держави. Впродовж майже усієї другої половини ХХ ст. в Україні кількість населення, яке вільно володіло українською мовою, зростала дуже повільно. За 1970-1989 рр. цей показник збільшилася тільки на 8,1%. В 70-80-х роках ХХ ст. частка осіб, які вільно володіли українською мовою, у складі населення України утримувалася на рівні 78% (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість і частка осіб, які вільно володіють українською мовою (усе населення)

Рік перепису	Усього		У тому числі			
			вважали її рідною		володіли як другою (іншою)	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1970	37132654	78,79	32701964	88,07	4430690	11,93
1979	38682244	77,97	32917537	85,10	5764707	14,90
1989	40141584	78,02	33271865	82,89	6869719	17,11
2001	42374848	87,84	32577468	76,88	9797380	23,12

Обчислено за: [12; 15; 16; 18].

В структурі населення, яке вільно володіло українською мовою, доволі швидко збільшувалася кількість осіб, які володіли українською мовою як другою, натомість,

кількість осіб, які вважали українську мову рідною, залишалася майже незмінною. Відбувалося це головню тому, що в Україні йшов процес мовної русифікації українців, який майже повністю поглинав природний приріст українського населення з рідною українською мовою. Для асимільованих українців мова своєї національності ставала другою мовою. Наступні покоління асимільованих українців узагалі могли не знати української мови. Збільшення кількості населення з рідною українською мовою в Україні стримувала також активна міграція українців в різні регіони колишнього СРСР.

Після проголошення незалежності України кількість і частка осіб, які володіють українською мовою, у державі суттєво збільшилося. Однак головною причиною цього стало збільшення більш ніж на 40 % кількості осіб, для яких українська мова є іншою, якою вони вільно володіють. Натомість, кількість осіб, які вважали українську мову рідною, за 1989-2001 рр. зменшилася майже на 700 тис. осіб. Інакше кажучи, комунікативна потужність української мови підвищилася, тому що збільшилася кількість осіб, які нею володіють, натомість демографічна потужність – знизилася, тому що зменшилася кількість осіб, які вважають її рідною.

Головних причин зниження демографічної потужності української мови було дві. Перша – це демографічна криза в Україні, припинення природного приросту населення, міграція українців за межі держави. Друга – продовження процесів мовної русифікації українців у деяких регіонах України. Комунікативна потужність української мови підвищилася внаслідок дедалі більшого розповсюдження її як другої серед російського населення держави, а також представників інших етнічних спільнот (білорусів, татар, болгар, угорців, румун).

Рівень володіння населення українською мовою у сільській місцевості є суттєво вищим, ніж у міських поселеннях (табл. 2, 3). Це пов'язано передусім з етнічним складом жителів сільської місцевості, адже частка українців тут є суттєво вищою, ніж у міських поселеннях. В 2001 р. частка українців у етнічному складі сільського населення становили 87,0 %, міського населення – 73,3 %. Крім цього, у міських поселеннях високим є показник мовної русифікації українців. У сільській місцевості у радянський період процеси мовної русифікації відбувалися значно менш інтенсивно, ніж у містах.

Таблиця 2

Кількість і частка осіб, які вільно володіють українською мовою (сільське населення)

Рік перепису	Усього		У то му чи слі			
			вважали її рідною		володіли як другою (іншою)	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1970	19529145	91,10	19086875	97,74	442270	2,26
1989	15411644	89,84	14715089	95,48	696555	4,52
2001	14788058	92,71	13682932	92,53	1105126	7,47

Обчислено за: [12; 15; 16; 18].

Таблиця 3

Кількість і частка осіб, які вільно володіють українською мовою (міське населення)

Рік перепису	Усього		У то му чи слі			
			вважали її рідною		володіли як другою (іншою)	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1970	17603509	68,53	13615089	77,34	3988420	22,66
1989	24729940	72,10	18556776	75,04	6173164	24,96
2001	27586790	85,43	18894536	68,49	8692254	31,51

Обчислено за: [12; 15; 16; 18].

У сільській місцевості вільно володіє українською мовою майже 93 % населення України (з них 92,5 % вважає її рідною). Найбільше сільського населення, яке не володіє українською мовою, зосереджено на Кримському півострові. Загальна кількість україномовного населення у сільській місцевості впродовж другої половини ХХ ст. швидко зменшувалася внаслідок процесу урбанізації території України та низки негативних демографічних явищ у сільській місцевості, які його супроводжували. Ця тенденція зберігається й нині.

За 1989-2001 рр. особливо суттєво (більше ніж на 13 процентних пунктів) зростає частка населення, яке вільно володіє українською мовою, у складі жителів міських поселень. Вище уже було зазначено, що головною причиною цього процесу є суттєве збільшення частки осіб, які зазначили, що вільно володіють українською мовою, серед населення неукраїнського етнічного походження (передусім росіян), якого особливо багато мешкає у міських поселеннях. Однак, у міських поселеннях дещо збільшилася також загальна кількість населення з рідною українською мовою. Цьому сприяли, передусім, процеси урбанізації населення, міграція українців з сільської місцевості у міста, яка не припинилася навіть попри економічну кризу в державі. Зокрема, за міжпереписний період підвищився рівень урбанізації населення у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Київській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях. Ще одним важливим фактором підвищення кількості населення з рідною українською мовою у міських поселеннях була мовна українізація в деяких регіонах України етнічних меншин.

В розподілі населення, яке вільно володіє українською мовою, за національностями абсолютно домінують українці – 85,7 % в 2001 р. (табл. 4). Після проголошення незалежності України суттєво підвищився показник володіння українською мовою серед представників етнічних меншин. Зокрема, кількість росіян, які вільно володіють українською мовою, збільшилася на 25,6%, попри те, що загальна кількість росіян у складі населення держави суттєво зменшилася.

Таблиця 4

Розподіл населення, яке вільно володіє українською мовою, за національностями

Рік перепису	Усього, осіб	У тому числі					
		українці		росіяни		інші	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1970	38682244	33786267	90,99	2503851	6,74	842536	2,27
1979	40141584	34611259	89,48	3262502	8,43	808483	2,09
1989	40141584	35453272	88,32	3899247	9,71	789065	1,97
2001	42374848	36341919	85,76	4897465	11,56	1135464	2,68

Обчислено за: [12; 15; 16; 18].

Серед представників найчисельніших етнічних меншин держави найліпше українською мовою володіють поляки (табл. 5). У 2001 р. 94,6% поляків України вільно володіло українською мовою, що було лише на два процентних пункти менше, ніж серед українців. Високий показник володіння українською мовою є також в єврейського та білоруського населення. Значно нижчим є рівень вільного володіння українською мовою представниками інших етнічних меншин. Серед представників найчисленнішої етнічної меншини України, росіян, українською мовою вільно володіє лише 58,8% осіб (в 1989 р. – 34,3%). Інші етнічні меншини, зокрема, ті що компактно мешкають у сільській місцевості деяких регіонів України (болгари, угорці, румуни) вільно володіють українською мовою ще гірше. Її знає менше, ніж половина представників цих етнічних груп. Отже, на загал рівень володіння етнічних меншин в Україні державною мовою залишається доволі низьким.

Найнижчим показник володіння державною мовою є у кримських татар – 19,6%. Однак, з огляду на те, що абсолютна більшість представників цієї етнічної спільноти тільки у 90-х роках ХХ ст. повернулася в Україну, після тривалого періоду проживання у інших

регіонах колишнього СРСР, а також, враховуючи специфіку мовної ситуації в Криму, такий показник можна вважати доволі високим. Адже рівень володіння українською мовою іншими етнічними групами Криму, зокрема росіянами, також не надто високий, попри те, що після входження Кримського півострова до складу УРСР минуло 50 років. У 2001 р. в Криму (АР Крим разом з м. Севастополем) вільно володіло українською мовою тільки 24,8 % від загалу російського населення, в 1989 р. – 9,9 %.

Таблиця 5

Частка осіб, що вільно володіють українською мовою, серед національностей України, %

Національності	1970	1979	1989	2001
Українці	95,76	94,85	94,75	96,80
Росіяни	27,44	31,16	34,34	58,76
Білоруси	22,77	25,31	27,89	64,34
Молдовани	16,47	17,32	18,38	50,72
Кримські татари	...	...	0,88	19,64
Болгари	10,06	10,16	11,13	42,18
Угорці	11,26	11,51	14,43	49,09
Румуни	15,74	16,37	16,90	43,90
Поляки	83,94	82,99	84,42	94,59
Євреї	41,05	44,20	48,54	77,19
Вірмени	13,69	...	14,60	49,97
Греки	21,93	26,47	26,06	57,49
Татари	8,35	8,47	11,25	46,71
Усе населення	78,79	77,97	78,02	87,84

Обчислено за: [12; 15; 16; 18].

За міжпереписний період рівень володіння українською мовою усіма найчисленнішими етнічними меншинами України суттєво підвищився – на 20-30 відсоткових пунктів і вище. Деякі етнічні меншини (угорці, румуни) переорієнтовуються з російської на українську мову в міжетнічному спілкуванні. Цьому найбільше сприяло підвищення соціального статусу української мови в державі. Однак, потрібно зазначити, що однією з важливих причин суттєвого збільшення показника вільного володіння українською мовою серед етнічних меншин України за підсумками перепису 2001 р., порівняно з переписом 1989 р., стали зміни в реєстрації мовних показників. Вище уже йшлося про те, що перепис 1989 р. реєстрував другу мову людини, причому опитуваний міг назвати тільки одну мову. Чимало представників етнічних меншин, крім мови своєї національності, вільно володіло як російською, так і українською мовами. Однак, відповідно до вимог у формулюванні запитання про другу мову, вони зазначали тільки одну з цих мов, найчастіше – російську. Тому, за підсумками перепису 1989 р., а також попередніх радянських переписів, серед етнічних меншин кількість осіб, які вільно володіли українською мовою, була доволі низькою. Натомість, згідно з програмою Всеукраїнського перепису населення 2001 р. опитуваний, крім відповіді на запитання про іншу мову, якою він вільно володіє, повинен був також обов'язково зазначити чи володіє він українською мовою. Це дало можливість виявити усіх осіб, які володіють українською мовою, в тому числі тих, для кого вона є третьою мовою (після мови своєї національності й російської мови).

За винятком Криму, у всіх інших регіонах України абсолютна більшість населення вільно володіє українською мовою (рис. 1). У 2001 р. в 19 областях цей показник становив понад 90 % (у деяких західних областях – 97-98 %), в трьох (Запорізька, Харківська, Чернівецька) – понад 80 %, ще трьох (Донецька, Луганська, Одеська) – понад 70 %. У АР Крим вільно володіло українською мовою 38,6 % населення, м. Севастополь – тільки 26,3 %. Найбільше осіб, які вільно володіють українською мовою, мешкає у Донецькій (3,5 млн. осіб), Дніпропетровській (3,3 млн.), Львівській (2,6 млн.), Харківській (2,5 млн.) областях і м. Києві (2,4 млн.).

В 2001 р. рідною мовою українську мову вважало 32,6 млн. осіб, що становило 67,5 % від загалу населення держави (табл. 6). Однак, серед міського населення цей показник становив тільки 58,5 %. За 1989-2001 рр. частка осіб з рідною українською мовою у міських поселеннях зростає більш ніж на 4 процентних пункти, натомість серед сільського населення цей показник не змінився.

Таблиця 6

Кількість і частка населення, для якого рідною мовою є українська мова

Рік перепису	Усього		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1959	30562265	73,00	10164190	53,08	20398075	89,77
1970	32701964	69,39	13615089	53,00	19086875	89,03
1979	32917537	66,35	15868600	52,60	17051377	87,71
1989	33271865	64,67	18556776	54,11	14715089	85,78
2001	32577468	67,53	18894536	58,51	13682932	85,79

Джерело: [1;12;15;16;18].

Тільки у 80-х роках ХХ ст. серед населення з рідною українською мовою кількість міських жителів перевищила кількість сільського населення. Однак й нині рівень урбанізації населення, для якого українська мова є рідною мовою, є доволі низьким. У 2001 р. цей показник становив тільки 58 % (в населення з рідною російською мовою – 89 %).

Після проголошення незалежності Україні в розподілі населення з рідною українською мовою за національностями збільшилася кількість росіян (табл. 7). Однак, як і у минулі десятиліття, понад 98 % населення з рідною українською мовою – це українці.

Таблиця 7

Розподіл населення, для якого українська мова є рідною мовою, за національностями

Рік перепису	Усього, осіб	У тому числі					
		українці		росіяни		інші	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1970	32701964	32257360	98,64	135324	0,41	309280	0,95
1979	32917537	32493647	98,71	140347	0,43	283543	0,86
1989	33271865	32825373	98,66	177534	0,53	268958	0,81
2001	32577468	31970728	98,14	328152	1,01	278588	0,85

Джерело: [1;12;15;16;18].

Простежено доволі суттєві регіональні відмінності в показнику частки населення з рідною українською мовою (рис. 2). Тільки у декількох регіонах України менше, ніж половина населення, рідною мовою вважає українську мову. Зокрема, в 2001 р. в АР Крим частка осіб з рідною українською мовою становила тільки 10,0 % від загалу населення, в м. Севастополь – 6,8 %, у Донецькій області – 24,1 %, Луганській – 30,0 %, Одеській – 46,3 %. У всіх інших регіонах України рідною мовою українську мову вважає більшість населення. У деяких західних областях (Івано-Франківській, Тернопільській) цей показник становив понад 98 %. Доволі низьким він був у Запорізькій області – 50,2 %, Харківській – 53,8 %.

Аналіз показника частки жителів, для яких рідною мовою є українська мова, в розрізі адміністративних районів і міст обласного значення дав змогу чіткіше локалізувати місцевості та регіони, де вони є у меншості¹. Зокрема, населення, для якого рідною є українська мова, становить менше ніж 50 %:

- у всіх адміністративних районах АР Крим, а також у м. Севастополі;
- на Донбасі (майже уся Донецька область, індустріальна частина Луганської області);
- у багатьох великих і середніх за людністю містах Причорномор'я (Одеса, Миколаїв,

¹ Використано переписні матеріали обласних статистичних управлінь.

Іллічівськ, Білгород-Дністровський, Южне) та Індустріального Придніпров'я (Дніпропетровськ, Запоріжжя, Енергодар, Тернівка);

□ у Приазов'ї (смуга приморських районів Донецької і Запорізької областей, Генічеський район Херсонської області, в т. ч. міста Маріуполь, Бердянськ, Мелітополь);

□ у деяких аграрних районах Харківської та Запорізької областей, де є ареали компактного проживання росіян у сільській місцевості;

□ у деяких адміністративних районах російсько-українського прикордоння (Сумська, Харківська, Луганська області) з значною часткою росіян у національному складі населення;

□ у більшості адміністративних районів південної частини Одеської області (Південної Бессарабії);

□ у деяких районах компактного проживання етнічних меншин (угорців, румунів) у Закарпатській та Чернівецькій областях;

В 2001 р. найбільше осіб з рідною українською мовою мешкало у Львівській області – 2,5 млн. осіб, у Дніпропетровській області їх було 2,4 млн. осіб, м Києві – 1,9 млн., Київській області – 1,7 млн., Вінницькій – 1,7 млн., Харківській – 1,6 млн.

Після проголошення незалежності України майже у всіх регіонах держави простежено тенденцію до підвищення частки осіб з рідною українською мовою. За 1989-2001 рр. цей показник зменшився тільки у трьох регіонах держави: Криму (з 13,7 до 9,5%), Донецькій (з 30,6 до 24,1%) і Луганській (з 34,9 до 30,0%) областях. Найсуттєвіше зріс цей показник у м Києві. У 1989 р. у столиці держави тільки 57,6% населення рідною мовою вважало українську мову, а в 2001 р. – вже 72,1%. Суттєво, більше ніж на п'ять відсоткових пунктів, зросла частка осіб з рідною українською мовою в Дніпропетровській, Житомирській, Кіровоградській, Львівській, Одеській, Сумській, Херсонській областях. У більшості західних областей України частка осіб з рідною українською мовою зросла незначно, тому що вже у 1989 р. цей показник становив там понад 95%. Майже не змінилася частка осіб з рідною українською мовою у Запорізькій області.

Головно у зв'язку з демографічною кризою в державі у більшості регіонів України загальна кількість осіб з рідною українською мовою дещо зменшилася. За міжпереписний період цей показник зріс тільки у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Херсонській, Чернівецькій областях та м Києві. Найбільших демографічних втрат населення з рідною українською мовою зазнало в регіонах України, де демографічна криза водночас супроводжувалася подальшою русифікацією українського населення. Зокрема, за 1989-2001 рр. у Криму кількість населення з рідною українською мовою зменшилася на 32,3%, Донецькій області – на 28,4%, Луганській – на 23,5%. Суттєво, на 9,1%, цей показник зменшився також у Чернігівській області, регіоні, де демографічна ситуація ще з радянського періоду є однією з найнесприятливіших в Україні.

Підвищення частки осіб з рідною українською мовою у державі після 1991 р. почасти було зумовлене зміною відношення до неї значною частиною населення України. Адже, як відомо мовний критерій “рідна мова” відображає швидше відношення людини до тієї чи іншої мови, а не реальну практику спілкування та рівень володіння цією мовою. Чимало русифікованих українців у 1989 р. рідною мовою зазначали російську мову, а не українську, тому що ще існував Радянський Союз, в якому соціальний статус російської мови був суттєво вищим, ніж української. В 2001 р. рідною мовою вони вже називали українську мову. Цей фактор найсуттєвіше відобразився у надто високих показниках зростання частки осіб з рідною українською мовою у м Києві, а також Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Херсонській, Харківській областях.

В 2001 р. серед усіх міст України людністю понад 500 тис. осіб найвищою частка населення з рідною українською мовою була у м Львові – 89%. У Києві цей показник становив 72%, Кривому Розі – 71, Дніпропетровську – 47, Запоріжжю – 40, Харкові – 32, Одесі – 30, Донецьку – 11 Маріуполі – 10%. Серед інших великих міст України частка

населення з рідною українською мовою понад 90 % становила у Тернополі, Івано-Франківську, Луцьку, Рівному, понад 80 % – у Білій Церкві, Вінниці, Житомирі, Полтаві, Хмельницькому. Натомість у Сімферополі цей показник становив тільки 6 %, Севастополі – 7, Макіївці – 12, Луганську – 14, Горлівці – 15 %. Загальна кількість населення з рідною українською мовою у Києві становила 1 850 тис. осіб, Львові – 640 тис., Кривому Розі – понад 500 тис., Дніпропетровську – 480 тис., Харкові – 450 тис., Запоріжжі, Одесі, Вінниці – понад 300 тис.

За 1989–2001 рр. зросли територіальні відмінності в показнику частка населення, яке вважає українську мову рідною, передусім між східними, південними та західними областями. У 1989 р. різниця в показнику частки населення з рідною українською мовою в Тернопільській (97,3 %) і Донецькій областях (30,6 %) становила 66,7 відсоткового пункти, в Тернопільській області й Криму – 83,6 %. В 2001 р. різниця вже становила, відповідно, 74,2 і 88,8 відсоткового пункти.

Зважаючи на те, що українська мова є державною в Україні, для здійснення мовної політики важливими показниками є кількість і частка осіб, які узагалі нею не володіють. За підсумками перепису населення 2001 р. українською мовою не володіло майже 5,9 млн. осіб, що становило 12,2 % населення держави (в 1989 р. кожен п'ятий житель України не знав української мови). У Донецькій області українською мовою не володіло 1,3 млн. осіб (27,3 % населення області), АР Крим – 1,2 млн. (61,4 %), Луганській області – 634 тис. (25 %). У цих трьох регіонах живе 55 % від загалу населення, яке не володіє українською мовою. Декілька сотень тисяч осіб налічує населення, яке не володіє українською мовою, в Одеській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській областях. Однак у більшості регіонів України кількість осіб, які не володіють українською мовою, не перевищує 50 тис., а частка – декількох відсотків від загалу населення.

Серед осіб, які не володіють державною мовою, 58,6 % (3,4 млн.) становлять росіяни, 20,4 % (близько 1,2 млн.) – українці, 21 % (понад 1,2 млн.) – представники інших етнічних спільнот. Росіяни становлять абсолютну більшість серед тих, хто не володіє державною мовою, майже у всіх областях України. У Закарпатській області основу населення, яке не володіє державною, становлять угорці та румуни (не знає її усього понад 110 тис. осіб), в Чернівецькій – румуни й молдавани (майже 110 тис. осіб). В Одеській області, крім значної кількості росіян і українців, українською мовою не володіє понад 260 тис. осіб іншого етнічного походження, зокрема болгари, молдовани, гагаузи.

Українська мова нині є найпоширенішою мовою в Україні. В 2001 р. нею вільно володіло близько 90 % населення України. В структурі населення, яке володіє українською мовою, понад 75 % – це ті, хто вважає її рідною мовою. Рівень володіння українською мовою у сільській місцевості є суттєво вищим, ніж у міських поселеннях. Серед найчисельніших етнічних меншин України найвищий показник володіння українською мовою мають поляки, євреї і білоруси, найнижчий – кримські татари, румуни, болгари.

Рідною українську мову вважає близько 70 % населення України. Є значні територіальні відмінності в ступені володіння населення українською мовою, а також в частці населення, яке вважає її рідною. Найвища частка населення з рідною українською мовою є у західних та центральних областях України. Найнижча – в Криму, східних областях і на Одещині. В цих регіонах доволі значна частина населення узагалі не володіє українською мовою.

У найближчому майбутньому в Україні й далі підвищуватиметься частка населення, яке вільно володіє українською мовою, однак значно повільніше, ніж у 90-х роках ХХ ст. Адже, за матеріалами деяких соціологічних досліджень цей показник уже перевищив 90 %, тому потенціал для його росту є незначним. За 10-15 років в Україні залишаться тільки два великих регіони, де значна частина населення не володітиме вільно державною мовою: Крим і Донбас. На заході й у центрі України й далі посилюватимуться позиції української мови у

найбільших містах, натомість на сході держави збережеться домінування російської мови. Частка населення з рідною українською мовою також ймовірно зростатиме, однак доволі повільно. На роль української мови в державі у найближче десятиліття суттєво впливатиме офіційна державна політика.

Становище української мови в Україні, визначене внаслідок аналізу ступеня вільного володіння нею населенням України, а також кількості та частки осіб, які вважають її рідною мовою, відображає лише деякі аспекти сучасної мовної ситуації в державі. Специфіка статистичних критеріїв “рідна мова” та “інша мова”, зокрема суб’єктивний підхід, що застосовують у процесі їх визначення, занижує інтенсивність мовно-асиміляційних процесів, приховує справжній рівень мовної русифікації населення України. Для повнішого відображення мовної ситуації в Україні необхідним є географічне дослідження інших аспектів мовної проблематики, зокрема процесу поширення двомовності населення в Україні, етномовної відповідності населення України, етномовного домінування, здійснення етномовного районування тощо.

Література:

1. Аза Л. Регіональний аспект етномовної диференціації // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 494–500.
2. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. – М.: Наука, 1983.
3. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история современность. – М., Наука, 1984.
4. Брук С. И., Губогло М. Н. Факторы распространения двуязычия у народов СССР (по материалам этносоциологических исследований) // Сов. этнография. – № 5. – 1975. – С. 17–30.
5. Губогло М. Н. О влиянии расселения на языковые процессы // Сов. этнография. – № 5. – 1969. – С. 16–30.
6. Губогло М. Н. Современные этноязыковые процессы (опыт, уроки и задачи этносоциологического изучения) // Расы и народы. – 1979. – № 9. – С. 9–31.
7. Жилко. Ф. Т. Говори української мови. – К., 1958.
8. Дністрянський М. С. Мовно-географічна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку // Наук. зап. Вінницького держ. педагог. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2001. – Вип. 1. – С. 124–127.
9. Залізняк Г., Масенко Л. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. – К.: Академія, 2001.
10. Зінич В. Т. Сучасні етнотемографічні процеси в Україні. – К., 2004.
11. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Украинская ССР. – М.: Статистика, 1963.
12. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. – Т. 4. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. – М.: Статистика, 1973.
13. Іванишин В., Радевич-Винницький В. Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994.
14. Кушнер (Кнышев) П. И. Этнические территории и этнические границы // Труды института этнографии им. Н. Н. Миклуко Маклая. Новая серия. Том XV. – М., 1951.
15. Національний склад населення України (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). В 2-х частинах. – К.: Міністерство статистики України, 1991–1992.
16. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат, 2003.
17. Хмелько В. Через що політикам вдається розколювати Україну // Дзеркало тижня. – 2006. – № 24. – С. 5.
18. Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года. – М.: Статистика, 1985.

Summary:

Roman Lozyn'skyi. UKRAINIAN LANGUAGE IN ETHNOLINGUISTIC SPACE OF UKRAINE.

Research of place of Ukrainian language in ethno linguistic space of Ukraine is the purpose of this article. Such main questions are analyzed: level of knowing a Ukrainian language of population of the state, distribution of Ukrainian language among the ethnic minorities of Ukraine; territorial features of distribution of Ukrainian language; distributing of population which know a Ukrainian language for the types of settlements and for nationalities; quantity and territorial distribution of population which does not know a Ukrainian language.